

A HATALOM TEHETSÉGE

HALÁSZ LÁSZLÓ

Ortutay Gyula naplói

Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László

Napló I. 1938–1954

Alexandra Kiadó, Pécs, 2009. 816 oldal, 4999 Ft

Napló II. 1955–1966

Alexandra Kiadó, Pécs, 2009. 648 oldal, 4999 Ft

Napló III. 1967–1977

Alexandra Kiadó, Pécs, 2010. 648 oldal, 4999 Ft

1

„Idegenkedve írom ezt a naplót. Őszintétlen őszintesége fárasztó számomra. Kinek írom? Ha magamnak, miért küldöm nyomdába? Ha az olvasónak, miért teszek úgy, mintha magammal társalognék? Magaddal beszélsz, hogy mások hallgassanak? Itt, e lapokon úgy érzem magam, minden fogyatékoságom lelepleződik.” Gombrowicz naplójából valók e sorok.¹

A naplóírás látszólag a befelé forduló tevékenységek közül is kirí. A naplóíró önmaga számára rögzíti mindazt, ami foglalkoztatja, amivel vívódik; aminek feszültségétől az írással meg akar szabadulni. Beszámol a korról, a körülményekről, barátokról-ismerősökről, a saját teste-lelke és a világ állapotáról, a tervekről, még gyakrabban a múltról: történésekről, sikerről és kudarcról. Akár nyomban utánuk, akár később keletkeztek a bejegyzések, akár viszonyítja a bekövetkezetteket szándékaihoz, elképzeléseihez, akár nem, a naplóíró sok mindent tudatosít, amire egyébként nem kerítene sort. Bármit leírhat, hiszen ő az egyetlen szerző és az egyetlen olvasó. Csakhogy mindazokban az esetekben, amelyekben azután a napló – játszom a szavakkal – napvilágot látott, a naplóíró ennyivel aligha érte be. Már az írás pillanatában (sőt előtte) is számolt a majdani olvasóközönséggel. Nem tette, nem tehette volna, ha nem tartja magát fontos személynek, akinek szavai évtizedek távolából akkor is közérdeklődést keltenek, ha pillanatnyi derékfájásáról tájékoztatnak.

Igy járt el 28 éves korától négy évtizeden át Ortutay Gyula. Okkal úgy számolt, hogy halála után 30 évvel halott lesz mindenki, aki nem lenne boldog attól a sok nem széptől, nem jótól, amit róla leírt. Azzal persze nem számolt, hogy mire naplója megjelenik, már húsz éve halott lesz az a rendszer is, amelynek közszereplője volt.

1 ■ Witold Gombrowicz: *Napló*. Kalligram, Pozsony. 2000. 75. old.

Hosszabb ideje foglalkoztat, mi minden fér meg egy-azon emberben általában és a mi tájainkon különösen. Ezt a naplót is lélektörténeti kordokumentumként olvasom.

Belevágok a dolgok közepébe. *Bibó Pisti tiszta jellem, szerencsétlen és nehéz s főként meddő élet. Egyik legragyogóbb tehetség volt köztünk, intellektuálisan talán a legfinomabb koponya, s az is igaz, soha nem alkudott meg magával, mindig a meggyőződését írta. Évek óta csak percekre találkozunk. Ő tartja magát távol tőlem, s ebben ítélete is benne van, hiába küzdenék ellene.* (1954. VI. 27.) És a feledhetetlen barát, a már több mint egy évtizede gyalázatosan elpusztított Radnóti Miklós 46. születésnapján: *Néked volt a jobb. Nem kellett megaláznod magad (s Te nem is alázkodtál volna meg), nem kellett hazudoznod – Te nem is tetted volna.* (1956. III. 24.)

Úgy tűnik, e napló a múlt személyes feldolgozásának kíméletlen eszköze. Az önvádoló szavak nyilván a közelmúlt viselt dolgaira utalnak. Hiszen 1945 előtt mind ígéretes pályakezdése, mind politikai kiállása elismerésre méltó. Nem így 1945 után a Magyar Kommunista Párt Kisgazdapártba beépített vezetőségi tagjaként, parlamenti képviselőként, vallás- és közoktatásügyi miniszterként (dicstelen közreműködés Nagy Ferenc miniszterelnök lemondatásában, a tanügy messze ható káros következményekkel is járó átalakítása, egyetemi tanári munkájának hanyagolása).

Amikor összehasonlítja viselkedését vele egyidős, két közeli társával, mindkétszer ő jön ki rosszul. A költő nem pusztán azért kerekedik fölé, mert halála eleve megakadályozta, hogy olyan megalázó és hazug helyzetekbe keveredjen, amilyeneket a naplóíró politikusként nem tudott kikerülni, hanem azért is, mert – és ez a súlyosabb – akkor sem cselekedett volna hozzá hasonlóan, ha életben marad. Jobb jellem volt nála. Csakhogy amíg a költőbarát élt, a naplóíró sem lebecsülendő jellemerőről tett tanúbizonyosságot. És korántsem ő az egyetlen, aki hatalom nélkül, sőt a hatalom ellenében példásan viselkedett, de ezt a bartást nem tudta megőrizni-megújítani a hatalom tirtókában. Megkockáztatható, hogy ha valamelyik kedvelt népmeséjének csodája folytán 1944-ben előre láthatóan a következő tíz-húsz évekbeli énjét, szerfölött nehezebbre esett volna elfogadnia önmagának. És ebben aligha állt volna egyedül.

Nem tehető tehát egyértelmű kijelentés arról, hogy a költőbarát miként viselkedett volna olyan körülmények között, amilyenek között soha nem élt és élnie nem adatott meg. Másik társáról viszont tudott

mindent a naplóról. Bibó valóban nem alkudott meg, és kiábrándultan figyelte mindazt, amiért a naplóról teljes szívvel lelkesült. A büntetés nem is maradt el: egyetemi tanárságától megfosztva, nyomorúságos könyvtárosi fizetéssel, az igazgató irigy rémuralma alatt kellett dolgoznia. Igen, minden így történt.

Mégis, miért tartotta magát Bibó távol egykori társától? Bizonyosan nem azért, mert vele ellentétben egyetemi tanári pozícióját (és akadémiai tagságát, amit Bibótól ugyancsak elvettek) miniszteri bukása után is megtarthatta. Bibó minden tekintetben indokolt (ezt én írom, nem a naplóról) kiábrándulása sem volt elégséges ok. Kivételesen toleráns lévén, eszébe sem jutott másoktól ugyanazt követelni, mint önmagától. A naplóról emlegette elmarasztaló ítélet bizonyára a tettekre, a közéleti viselkedésre vonatkozott. Néhányat már említettem. A legsúlyosabbakról azonban a napló azzal árulkodik, ami megdöbbentően hiányzik belőle. 1946 szeptembere és 1950 márciusa között nincs egyetlen bejegyzés sem. Hogy, hogy nem, a borzalmas bűnbeesés két kardinális eseménye: a bolsevik (értsd: mensevik) hatalomátvétel meg a Rajk-per maradt ki. Az előbbiről később sem esik szó, az utóbbiról először 1954. január 12-én. Egyik bennfentes barátja és párttársa véleményét idézi: Rákosi, Gerő csak csodának köszönheti, hogy eddig még nem tartóztatták le őket, s szerinte ha Rajkot, Slánskyt kivégezték, akkor *ezeknek, ha száz életük lenne, se volna elég fizetség*. Majd 1955. szeptember 22-én: *megnéztem a Rajk-pörről kiadott kötetet* (csak éppen elfelejti megjegyezni, hogy azt 1949-ben adták ki), és akkor veszi észre, hogy a szóban forgó barátja ott volt a népbírák sorában.

Bibó nem ismerhette a naplót és elképesztő hiatusait, de rendkívüli toleranciája ellenére sem nézhette el, hogy miközben csúfot űztek reményei(k)ből, a naplóról ott ült a hatalomban, és tette, amit Rákosiék elvártak tőle. Hiszen: *A marxi elmélet s a bolsevik taktika oly egyszerűnek és vitathatalannak tűnik már számomra, mint a gyerekkori kiskáté*. (1950. X. 15.) Visszavonulni a maga jószántából meg sem próbált. Az együttes élmény szégyenteljes tovatűnését nem bocsáthatta meg Bibó, a semmibe foszlását annak az övével vetekedő lelkiismeretnek, amely 1945. március 26-án még ezekre a sorokra készítette a naplóról: *Elhatároztam, hogy ennek az elmúlt évnek a történetét megírom. Mindannyian bűnösök voltunk, a vértanúk, a halottak is*.

Éppen azért írhatta ezt akkor, amiért hallgatnia kellett később. Akkor – megengedhető túlzással – csak annyira volt bűnös, mint a vértanúk, akikkel szolidáris volt, most azonban felelőssége kézzelfogható. Olyan ügyet (bizony: a megfelelő eszközökkel) szolgált, amely nem menthető. A hosszú műsorszünet és a későbbi (ön)reflektálatlanság érthetetlen volna, ha ennek (f)elismerése lett volna a Bibó tisztaságával szembeállított megalkuvás, a Radnóti tisztaságával szembeállított megalázkodás és hazudozás. Ha ezt volt képes írni, illetve nem írni a Rajk-perrel, termé-

zetes, hogy a klerikális reakciót megtestesítő ördögnek, Mindszentynek a perére (nyilvánvaló egyetértése miatt, ami nem épp a kifejlett jogérzék megnyilvánulása) egyetlen szót sem vesztegetett. Helyette: *Gyűlölnek katolikusaink Mindszenty, az iskola államosítás, a fakultatív miatt. Elszakadtam azoktól a kommunistáktól, akikben annyira hittem, akiket az ország építőinek, új erkölcs hordozóinak tudtam. Elszakadtam, mert ők félredobtak, s közben arra is rá kellett ébrednem, hogy a meztelen hatalomért való hajszájukban ezek az én volt barátaim nincsenek tekintettel se erkölcsre, se igazságra, de még elemi okosságra sem. Ki mellé álljon a magamfajta? Hisz valóban meggyűlöltem a Horthy-korszak bűneit, s az adott lehetőségek között harcoltam ellene, gyűlöltem a hitleri korszak bűneit, s az adott lehetőségek között harcoltam ellene, gyűlöltem a hitlerizmust, gyűlöltem az ostobaságot, a konzervatív sötétséget, a katolicizmustól is ez távolított el, pedig mennyire szerettem! Igényes voltam, közben naiv, hívő és lelkesen bizakodó*. (1953. XII. 9.)

Majd: *Kádár János is szabad*. (1954. VII. 6.) Eddig a neve se fordult elő; letartóztatását, néhány éves eltűnését a politikából (napló)szó nem illette. Hová lett a múlt feldolgozása? Mintha a naplóról csak utóbb értesítették volna, hogy történt valami figyelemre méltó. Holott a fordulat évéből kétségkívül kivette a maga részét, a koncepciók perekről pedig talán mégis volt valami csekély tudomása mint a politika iránt felettébb érdeklődő, 39 éves újságolvasónak, meg hát miniszternek. Mit gondolt, mit érzett, mit hitt és mit mondott?

Pedig éppen miniszterségének államtitkára és egyetemi kollégája, Bóka László, akinek naplóját *szívszorító írásnak és nagyon jellemzőnek* találta, vállalkozott feladatára. *Megutálta azokat a bűnöket, azt a szakjóló dogmatizmust, ami annyunkat alázott meg jellemében, s ami annyiszor sodorta őt hitvány helyzetekbe*. (1965. V. 22.) Felütöm e másik naplót, amelyet szerzője súlyos szívbeteg, „a fogyó élet és a növekvő halál” tudatában vetett papírra. „Elhittem ezeket a vádakokat annak idején. Megdöbbentettek, levertek, elszomorítottak, elvették az élet ízét. Nem álltam oda a lelkes halottrugdósok közé, de elfogadtam azt, ami történt, elhittem, hogy az ellenség itt van köztünk, s beláttam, hogy ezeket a kémekeket el kell távolítani. Sőt. Közvetlen környezetemnek még magyaráztam is az ítéletek jogosságát. Most, utólag értem meg, miért néztek rám olyan rémülten és csodálkozva, szánakozva és eliszonyodva tőlem. Sajnálom. Nem hazudhatom még magamnak sem azt, hogy kételkedtem, hogy háborogtam belül. Fájt. Mert Rajk Laci mégiscsak ifjúságom barátja volt, és egyik nyugtalanítója langy humanista öntudatomnak. Fájt, hogy azt kellett megtudnom róluk, hogy »eláruultak« minket. Én árultam el őket, a józan emberi értelmet, a kételkedés kötelezettségét. Nem állítom, hogyha keresztül láttam volna a pimasz hazugságok

2 ■ Bóka László: *Őszi napló*. Magvető, Bp., 1965. 109–110. old.

3 ■ Gombrowicz: *i. m.* 180. old.

szövevényén, akkor lett volna lehetőségem, hogy világá kiáltssam felháborodásomat, még azt sem állítom, hogy lett volna bátorságom. Vakon, bután hittem bölcs vezéreimnek és csak nagyon későn kezdtem gyanakodni, s ezt sem magamnak köszönhetem. Mikor végére jártam a magam kis poklának, egy percig sem gondoltam azt, hogy az ilyen ügyek menthetők. Önmagamban nem tudtam többé hinni, önmagamat többé nem tudtam felmenteni.² Ezeket és a bűnösséget elismerő további sorokat a naplóíró emígy kommentálta: *Ezt is érinti, ha nagyon is szörmentén, a Rajk-per kapcsán.* Ha eltekintek attól, hogy eleve karcsú naplóját Bóka nem titkosította 30 évre, meg is érthetném az elégedetlenséget (csak érinti, vagyis nem a dolog súlyához mért alapossággal mutatja be), ha Ortutay ennél részletesebben ázott volna akkori önmaga (ellentmondásainak) mélyére.

Mintha vallásos hit nélkül elképzelhetetlen volna a cselekvő humán értelmiségi lét. A katolikus messianizmus helyébe az e világi ateista messianizmus lép. Egy önmagát kereső, legfeljebb húsz év körüli ifjúhoz illő, regresszióról tanúskodó sorok, beleértve az önsajnálatot (amitől nincs távol az önfelmentés). A súlyos zavar jeleibe ütközöm, amikor továbbolvasom a bejegyzést, amelyben József Attila nevezetes kétsorosát idézve arról vall: *rég elhatároztam, hogy én a második hexameteres sor lehetőségét választom. Miért ne legyek tisztességes! Kitértenek ügyis.* Ha sikerült volna ehhez tartania magát, szinte nyomban ezután hogyan is írhatta volna, több mint elégséges okkal: *Hova jutottam. Belekeveredtem aljas összefüggésekbe.* (1954. II. 5.) A kifejtés, a részletes önvizsgálat azonban ismét hiányzik.

A bolsevista utópista amint hatalomhoz jut, nemcsak azokat terrorizálja, akik a késői pubertás lelkiállapotát prolongáló, világmegforgató elképzeléseinek kezdettől ellenszegültek, hanem a megváltásra várókat is. „Az értelmiség azért nemzette a kommunizmust, hogy az felfalja őt” – megint Gombrowicz.³ Tévedés arra hivatkozni, hogy könnyű ezt ma látni. Tudatosításához sehol sem volt szükség a kelet-európai kommunista utópia bukására. Kimondására már a húszas évektől, nem szólva a harmincasokról (ekkor járt a

naplóíró Finnországban és Franciaországban) ismételt sor került. A társadalmi felelősségtől áthatott, moráljára kényes, a könyvek világában élő értelmiségi (amilyen a naplóíró is volt ekkor) bármelyik világnyelven itthon is beszerezhetette az információkat. Ha úgy kívánta, jobboldalinak semmiképpen sem nevezhető szerzők vallomásaiból, tényfeltáró riportjaiból és tanulmányaiból is, amelyek pontosan és alaposan megmutatták az utópia valóságát, továbbá a bolsevizmus, a fasizmus és a nácizmus egymást termékenyítő viszonyát. A naplóíró nem az egyedüli a hangadó írástudók között, aki mintha elfelejtett volna olvasni. És egy idő után nemcsak a megfelelő irodalmat felejtette el, hanem azt is, amit a saját szemével látott. El kellett tehát fordítania a fejét, sőt becsuknia a szemét is – évekre. Csak így tudott belekapaszkodni a hitbe vetett hitébe, legyen az mégoly képtelen.

Nemcsak ellentmondásos belső, hanem egyértelmű külső indítékból is. Hiszen bármennyire védett helyen őrizte az egyre gyűlő naplóoldalakot, tarthatta attól, hogy súlyosan terhelő lehet, ha illetéktelen, pontosabban roppant illetékes kezekbe kerülne. Mondjuk egy házkutatás nyomán, letartóztatása esetén. Erre ugyan soha nem került sor, de ismerve a rendszer természetét, ezt nem tudhatta előre. Utólag, fel is jegyzi Nagy

Imréről: *tagadhatatlan, hogy a félelemnek azt a légkörét elsöpörte, amiben 1949–1953 közt élt a nemzet.* (1955. I. 10.) De nem kívülről jövő fenyegetés elleni önvédelem tartotta vissza attól sem, hogy akár szeptemberi és októberi naplójában, akár utóbb reflektáljon Rajk és társai 1956 októberi temetésére, illetve annak előkészületeire (újrateremtésnek csak az orwelli újbészél nevezhette, mivel a kivégzés után egy út árkanban titokban elkapart tetemek eltemetetlen holtak voltak). Arra sem talált alkalmat, hogy az utolsó nagyszabású kirakatpért, az orosz zsidó orvosprofesszorok ellen készülőt, illetve Sztálin halálhírét kommentálja, holott számos alkalommal oldalakat tölt meg egy-egy ehhez nem fogható esemény latolgatásával. (Sztálinnal kapcsolatos egyéb bejegyzései alapján akár azzal is magyarázhatnám hallgatását, hogy megbénította a népek nagy atyjának, a világbéke örének a halála.)

Beck Ö. Fülöp: Ortutay Gyula

A naplói 1953-ig országgyűlési képviselő volt, majd némi szünet után haláláig ismét. A képviselő – benne van a nevében – reprezentatív személy. Ha vezető értelmiségi (képviseelő)társaival vetem egybe, a naplói kiválik közülük tudatosításra törekvésével. Megkülönböztetett figyelmet éppen amiatt érdemel, mert élénk tárja az elhárítási-önvédelmi folyamatok eredményét, és azt, ami másoknál többnyire homályosan-maszatosan zajlott le.

Keveset dolgozom, és csak tengődöm. Pedig lenne feladat. Két komoly könyv, egy mesekönyv összeállítása, tanulmányok – intette magát idejekorán (1939. I. 12.). Egyszerre kell ügyelnem arra, hogy az általános elhülyülési folyamatban magam el ne hülyüljek, s a becsületesem a lehetőségig megóvjam, hogy áruló vagy gazember ne legyek. (1939. I. 14.) Rendszeren és fegyelmezeten életet éltem, jobbra-balra járkáltam, barátkoztam, aludtam és detektívregényeket olvastam, és nem dolgoztam semmit. (1939. III. 15.) Hányini szerettem volna, valahányszor életemre, magamra gondoltam. Rossz, beidegződött gesztusaimtól, szokásaimtól sehogy sem tudok szabadulni, mindig visszazökkenek saját kátyúimba, ráadásul egész életem pénzkereső hajza. (1940. VI. 18.) Az önmagára irányuló, szüntelen figyelemmel párosuló igényesség és a hozzá mért teljesítmény távolsága szembeszökő. Ekkor (még) jelentős szakmai teljesítményei ellenére is félok, hogy az állapot rögzül. 29. születésnapján írja: Régebben mindig erkölcsi fogadalmakat tettem életem megjobbítására, elhatároztam, hogy lustaságomból kilábalok, és végre megírom életem legkomolyabb könyvét (1939. III. 24), de már korábban is azt találta, hogy kár lenne a keresztvizet újra leszedni magamról (1938. XII. 23.). Példás önismerettel látja a veszélyeket. Még nem kell nagyon utálnom magam. Pedig minden nap hibázom eleget, és sok kócoság van viselkedésemben, fegyelmezeten és féktelen vagyok. De nem elemzem tovább ilyen lappangó öndicséretekkel magamat. (1940. III. 24.)

Néha valóban kétségbeesem: jobb lenne, ha csak a magam tudományának élhetnék, utazhatnék gyűjteni, megfigyelni, olvashatnék s írhatnék kedvemre. Milyen jó és becsületes munkák lennének azok. Tán ezért is lenne jó még most, fiatal korban az egyetemi katedra. (1938. XII. 25.) 35 évesen ez utóbbi vágya azon az áron teljesül, hogy egyre inkább lemond az előbbiekről. És elindul az önátlatástól immár nem mentes úton. Hajlamait, választásának felelősségét elhárítva, a kor parancsaként átélte politikai szerepvállalás magával rántja: Milyen jó lenne oly korban élnünk, hogy csak néprajzi kutató lehetnék. (1942. I. 24.). Valósággal nem élek, elborít a hivatal s a – politizálás (1944. I. 12.), és a panaszos hangból a dicsekvés félhangját is kihallani. A folytatásból – szomorú – már csak az utóbbit. Holnap kezdődik az MKP III. Kongresszusa, vendég leszek a megnyitó ünnepségeken. (1946. IX. 27.) Állásai mellett egy újabb jutalom, amelyet azonban néhány év múlva követett felállítása a miniszteri székből.

Hosszú lenne elmondanom a lemondásom történetét, a jogos kikapásomat Rákositól, hogy az utóbbi 5–6 hónapban kifáradtam, elernyedtem. Az öreg nagyon rendes volt, szidni is úgy szidott, hogy rámutatott: jó anyagból vagy, tehetséges vagy. (1950. III. 10.) A lelki (nem pusztán, sőt nem is elsősorban hivatali) függőség, érzelmi kiszolgáltatottság megdöbbentő. Új nézőpontból mutatkozik meg a már észlelt regresszió, hiszen a serdülőkorát épp maga mögött hagyó gyerek gondolkod így az apjára. Felidézem 1941. XII. 7-i szavait egykori főnöke, meghatározó kapcsolata és támasza, az egyébként legkevésbé sem baloldali politikus, viszont többszörös miniszter Kozma Miklós halála alkalmából. Életem legnagyobb gyásza. Minden érdektől függetlenül, pedig életem minden érdekét érinti halála. Akár apámat sirathatnám benne. A naplói 1950-éves korában vesztette el apját. Hiába nyert gimnazistaként pályadíjat, a kenyérkereső nélküli család nem tudta fedezni egyetemi tanulmányai költségét. Egyik barátjának édesapja fizette be a tandíját. És ő tanulmányi előmenetelével méltónak bizonyult. A vágy az apa után és az apapótlék jelentősége, a megfelelés törekvése ifjúkora döntő pillanataiban forrott egybe.

Rákosi apától – közvetve a kimondottan grandiózus Sztálin apától – a naplói 1950-éves rengeteget kapott. Korábban elképzelhetetlen pozíciókat, a megkülönböztetett fontosság mámorító érzését, kiemelkedő státust a vele automatikusan járó, ám annál indokoltabbnak tekintett, évről évre gyarapodó kitüntetésekkel együtt. És egyszer csak ugyanez az apa a büntető arcát fordította felé. Egyetlen kézmozdulattal kiűzte a paradicsomból. Igaz, egyetemi katedrája megtartása miatt ezt akár felszabadulásként is megélhette volna: végre azzal foglalkozhat, ami a dolga. Megélhette volna, ha libidója nem lett volna másol.

Könnyebb volt az első napokban elhítenem magammal, hogy a lemondás különösebb belső „válság”, zűzódás nélkül zajlott le bennem, mint ez valójában igaz. De azt hiszem, lassan-lassan lábalok kifelé, s kezdek valóban majd dolgozni. (1950. VII. 21.) Elkeseredett sértődöttséggel visszavonultam. 5 év elment tudományos kutatás lehetősége nélkül. Most aztán van mit pótolnom, s közben félreállítva s félreállva is gyógyulok. Nem oly gyorsan, mint hittem, de már gyógyulok. (1950. XI. 23.) El vagyok én szépen temetve, úgy látszik, a pártvezetőség előtt végképp eláztattak. (1951. X. 21.) Eközben, még további két évig a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának is elnöke.

Szédülés, émelet fog el, ha visszanézek, mennyi méltatlan hibám vádol – újabb variáció az önostorozásra (1952. XI. 9.), ami nem tartja vissza, hogy miután Révai válasz nélkül hagyta leveleit, a politikai széljárás változását észlelve, elzárándokoljon Rákosi másik helyetteséhez, a hatalmában pillanatnyilag megerősödő, Révainál is rosszabb hírű Farkas Mihályhoz. A megbeszélések, harcok, tisztázások ideje. Nem akarok én itt semmit, de tudnom kell, mi folyik itt már évek óta körülöttem. (1953. IX. 22.) A mihez tartás végett közben arra is figyelmezteti magát, hogy kell vigyáz-

nunk, hogy pánikhangulatnak, reakciós szólalomoknak ne engedjünk, ne ingadozzunk jobbra-balra, mint „kiváló” költőink. (1953. XI. 18.)

Elkezdődik – nem az általa kívánt tempóban – újabb politikai karrierje. *Nagyon befogott a választás, a Hazafias Népfront politikai taposómalma. A bejegyzést követi a már rituális önáltató szemrehányás: Miért is kellett a megtalált nyugodalmamat, a megtalált békémet s iróniámat odadobnom ezért!* (1954. XII. 3.) Elfelejtette, hogy mit írt nemrég. *Splendid isolation. Splendid?* (1953. IV. 10.) Ha valóban megtalálta volna nyugodalmát, békéjét és iróniáját, dehogy is tette volna meg, amit megtett. *Vagy egy hónappal, másfél hónappal ezelőtt telefonáltattam Rákosi titkárságára, hogy kommunista akarok lenni, pártmunkát kérek stb. Az öreg szívesen vette, hogy dolgozni akarok. Társadalmilag, anyagilag te rendben vagy, javasolom, írj a Szabad Nép számára. De ne néprajzi cikkeket, hanem politikai, irodalompolitikai cikkeket. Zaklatottan, teli önváddal távoztam. Mi a fene vitt rá, hogy ismét jelentkeztem. Mi a fene az a gyűlöletes nyugtalanság és csillapíthatatlan karriervágy, ami erre a dög lépésre vitt. Hisz valójában, tudatommal, erkölcsi meggyőződéssel, izléssel már nem akarok semmit. Csalódottsága nemcsak annak szól, hogy rosszul számított: Rákosi nem ajánl fel jelentős kárpótlást. Az érzelmi veszteség ismételt átélése legalább ennyire fáj. Öt év után végre ismét bebocsátást nyert Rákosi apához, a szeretett öreghez nemdebár, akít a pozitív apai gesztusokra (támaszra) vágó fiú lelkének háborgása hidegen hagy. Nem érti, nem érzi: rám egy baráti szó, egy kedves mondat sokkal jobban hat, sokkal jobban melléköt, mint akármilyen nyílt vagy burkolt fenyegetés.* (1955. II. 6.)

Bár nincs kétsége, hogy [e]szköz vagyok csupán (1955. II. 13.), képtelen nem megírni a megrendelt cikket. *Undorodom. Ilyen engedmények, bűnök miatt azt hiszem, hogy nem vagyok már megmenthető a becsület, igényes tudományos munka számára, hogy ott is megrekedek a politizáló népszerűsítő szintjén. Nincs semmi mentségem.* (1955. III. 20.) Mint ahogy korábban: *Én is megírtam – igaz, halála után, igaz, alig kikerülhető „felkérésre” – tanulmányomat „Sztálin a szovjet népköltészetben”. (1956. II. 19.)*

Már szóvá tettem, hogy 1956 októberének első nagy eseménye, Rajk és társai temetése mintha meg sem történt volna, mármint a napló tanúsága szerint. Mégis, úgyszólván hihetetlen, hogy az október 23-i és későbbi napok is erre a sorsra jutnak. Pedig, közel háromnegyed évig így történt. Ekkor azonban visszaemlékezett, hogy az első nap láttam, alig néhány óra múltán, hogy az ellenforradalmi erők az ügyesebbek, a gátlástalanabbak és további ingadozásom csak annyit volt: mit válaszolhatok a magam politikai felelősségrevonása esetén. Rövid feljegyzéseit most elővette (immár megnyugodva elő merté venni), és nekikezdett írógéppel bemásolni naplójába. Nem túl fantáziadús variációs ismétlésekkel voltaképp ott folytatja, ahol abbahagyta. *Október 25: az első nap elhatároztam, hogy soha többé nem jelentkezem, nem keresek holmi érvé-*

nyesülési kapcsolatokat. Sehoh nem nyüzsgök állásért, hatalomért, egyébért. (1957. VI. 10.) *Február 8: Beszélgetés Kis Károllyal a pártközpontban. Elmondtam: vagy rendes tagja leszek a pártnak, vagy vége minden párttagságnak. Titkos párttag nem leszek.* (1957. VI. 19.) *Április 21: Révai Józsefnél vagyok. Helyesli, hogy Kádár döntéséig nem léptem be a pártba: úgyszólván kommunista vagy te, mindenki tudja!* (1957. VI. 20.)

Május 14: Azt hiszem, a HNF ügyem nem valósul meg, a fene se hív, semmi tárgyalás. Azt hiszem, csak ostoba presztíziszigalom lehetett: az egész város beszél. Füttyülök rá, a hírekre is, az állásra is. Utólag mindig le kell hordanom magam. (1957. VI. 21.) De mintha még sem. 1957. október 22-én, egy nap híján a kerek évfordulóján minek is? – az ellenforradalom az ellenforradalom volt (1957. VI. 20.) –, a naplóíró a Hazafias Népfront főtitkára lesz. Méltóvá teszük erre a Vörös Hadsereg támadásának napján kelt, meglehetősen egyedi érzései is. *Nov. 4: Valami sóvár vágy, hogy a szovjet csapatok mentsenek meg bennünket saját öngyilkos, halálvágyó mániánktól.* (1957. VI. 11.) *Eközben vad gyűlölet van szívemben Rákosival s társaival – az oly sok fájdalmas csalódást okozó apapótlék(ok)kal – szemben.*

Csak hogy például Révai ki más volt, mint Rákosi egyik legközvetlenebb társa? A naplóíró töredelmesen bevallja, hogy a szovjet tankok masszív meggyőző ereje ellenére, nem mindig volt ideológiailag elég szilárd. *Dec. 11–12: Én is kezdtem mások értelmezésére elhinni, hogy helyes a sztrájk. Ide vezet az elszakadás a kétkedés, az igazi munka világtól, a kétkedés luxusa, az értelmiségire jellemző, ám felesleges sok töprengés. Szerencsére azonban meghallotta, mit mond egy munkás, aki dolgozik akart mindenáron. És ráébredt, amit nemhogy a leendő főtitkára a Népfrontnak, de egy kellően tanulatlan beosztottja is kapásból rávág: ime a különbség az ingatag, szólalomoknak bedőlő értelmiségi és a tényeket mérlegelő munkás közt.* (1957. VI. 17.) Meglehetősen nyakatekert kompenzáció. A vezető értelmiségi adottságai, lehetőségei, felkészültsége (és életmódja) miatt nyilvánvaló fölényben van a fizikai munkással szemben, ami mélységesen ellentmond a doktrínának. Rossz is ezért a lelkiismerete, szégyelli magát, és ezt azzal ellensúlyozza, hogy saját szellemi kvalitásait le-, a munkáséit pedig felértékeli.

Pörgök az órák, napok forgatagában, egyik megbeszélésből a másikba. (1957. VII. 13.) Ez meg is hozza az eredményt. *Úgy fest, hogy a most következő évben is rektoroskodnom kell, s emellett még a Hazafias Népfront.* (1958. VIII. 30.) Rémlík, hogy e két dátum között, egész közel az utóbbihoz, történt valami. Valami igenigen kellemetlen. Megint kivégzés. Nagy Imréné és társaié, és megint legalább akkora nemzetközi sajtóvisszhanggal és utóhatással, mint annak idején Rajké és társaié. És a naplóíró megint politikai tisztségek birtokosa. És megint néma. Ezúttal véglegesen, egyszer s mindenkorra.

De azért tisztában van vele és leplezetlenül kimondja, hogy Kádárnak nem lehet megbocsátani.

Kádár János nem beszélt velem. Ezt valóban nem tudom s nem is akarom megbocsátani (miután a Hazafias Népfrent front főtítkárájának pozícióját fel kellett adnia). S ezért határoztam el, hogy a politikai élettől – amennyire ez lehetséges – véglegesen visszavonulok. Természetesen, nem most, isten ments, majd. Átmenetileg vállalom a TIT elnökségét is, s ezt a képviselői ciklust végigcsinálom. (1964. III. 8.). És milyen bölcs elhatározás volt. Tegnap másfél óras beszélgetésen voltam Kádár Jánosnál. Úgy zárta, hogy elvtársának és barátjának tekint, s felhívja a figyelmem, hogy a jövő közéleti lehetőségei minden irányban nyitva vannak előttem, rajtam áll, de a fenyegető passzus is benne volt – ki is lehet maradni. A lényeg mégis az, hogy Kádárral való kapcsolatomban lényeges változás történt. (1964. VI. 25.)

Avagy mégsem. Már párszor elhatároztam ugyan, hogy nem kell engem megatítani arra, hogy ne kereskedjem a politika körül. Kádárral volt megbeszélésesen végképp megérthetem, nincs nekem semmi keresnivalóm a politikai életben. S közben a legutóbbi megbeszélésünkön is meg kellett éreznie, én már nem futok pozíciók és egyebek után. (1966. II. 6.) Avagy talán mégis. Az Elnöki Tanács ülésének végén Kádár magához hív és elmondja, hogy köszöni a (művelődéspolitikai) tanulmány megküldését. Nagyon jó, mély gondolataid vannak (bizisten, így). Mi tagadás, ilyen hiú dög az ember, nagyon jólesett. Éppen, mert annyira szeretem Jánost, s mert annyira elhidegedtünk egymástól. Mindegy, én ezután se fogok udvari emberré változni. (1967. XII. 15.) Ott muzsikál bennem mindaz, amit Kádár mondott. (1967. XII. 17.) Sajnos, mindhiába. Életem egyik vesztesége, hogy nem lettünk barátok. (1971. V. 10.)

A hol neveléses, hol számalmas önáltatás összefonódik az érzelmi függőséggel, a (szavai ellenére nem egyszerűen baráti) szeretet utáni vággyal és a viszonzatlan szeretet miatti csalódottsággal. Míg azonban Kozma Miklós és Rákosi Mátyás nagyjából édesapjának nemzedékéhez tartozott, Kádár János vele egyidős. Kilóg a fenti sorból azzal is, hogy politikai tehetsége ellenére árulkodóan iskolázatlan és zsigerileg idegenkedik az értelmiségtől (ami egyébként a legkevésbé sem csökkentette számos vezető értelmiségi igyekezetét, hogy még a csücsöritését és hanglejtését is versengve utánozza). Kádár a naplóíró számára mégis apapótlék: élete minden érdeke, minden fontos dolog Kádártól függ. És amint korábban is, ellenállhatatlan jófiúi vonzódást, alakoskodástól mentes kötődést érzett az iránt, akinek hatalmi csábereje alá rendelte magát. Kibogozhatatlan, mennyiben oka, mennyiben következménye a hatvanévesen is nemes érzelmekre áhítozás kiskamasz módjára, nemhogy a cinizmust, de még a tárgyyszerű kiábrándulást is nehezen viselve. Mennyiben az érdekorientsága és értékorientaltsága, a személyes haszna és az ügyszeretete, a politikai (hatalmi) és a szakmai énje közötti jókora feszültség feloldása; s mennyiben fokozott önmegfigyelési-önvallomási törekvése, nem akármilyen nárcizmusa.

Kádár titkárának ismét felvettem a párttagságom kérdését – ezúttal utoljára. Egy bizonyos, nem kérem a

tagságomat, ismét leszögezem, hogy régóta kommunistának tudom magam, ezeryi töprengésem ellenére, s úgy érzem, hogy ebben a nehéz időben ott tudom a helyem. (1964. XI. 29.) Nagyon örülünk, hogy a Népfrenttől történt távozásod óta olyan jól dolgozol, s nem játszod a sértett királyt – dicséri meg az elkötelezett jófiút Kádár egyik közeli munkatársa. (1964. XII. 6.) És a végeredmény: Tagjelöltség nélkül felvettek a párt tagjai közé, s a TIT-nél lesz a tagkönyvem átadása. Tagságom időpontját majd később, kb. egy év múlva fogják eldönteni, mint más hasonló esetekben is. Megkapom azt, amiért éveikig sóvárogtam, amiért becsületemet, életemet kockáztattam, félretettem tudományos munkámat s most itt állok ezzel a párttagkönyvvel, kifosztott szívvel, fáradtan, hideg és sivár öntudattal. (1965. I. 31.)

Ma a párt tagjának lenni nem valami nagy öröm, sokan inkább kilépnének, s biztos lesz, aki úgy tekint rám, mint valami elmeháborodottra. Én most lettem túl minden zaklatottságomon, elfújta ez a hazugságokat az életemről. Megcsodálnám az elvűségeit és a kíméletlen szókimondó világ- és önismeretet, ha nem nyomná el a már ki tudja hányadik hiábavaló nekirugaszkodás. S az is olyan jó belső biztonság bennem, hogy nem kívánok mást, csak az íróasztalom, meg a könyveimet. (1965. II. 3.) Lassan maradjak az, ami lenni is akartam a valamikori ködös ösidőkben: egyetemi tanár, s írtam könyveimet. Hiszen aztán sok minden akartam én lenni, s (sajnos?) sok minden lettem is. Csak az átállás nem megy könnyen. (1966. II. 16.) Megválasztottak az akadémiai I. osztály titkárának. Pedig mindenkinek, akit illet, megmondtam, nem vállalom. Nem volt szegényeknek más megoldás, a végén kérélniük kellett. Aztán futkostam a TIT, a tanszék, az Akadémia I. Osztálya, a Kutató Csoport között – s látom, szigorú önfegyelem nélkül ez a dolog nem megy. (1967. VII. 16.) Hétfőtől kezdve a magam munkája kerül előre, nem a hivatali ügyek. Meglátjuk: túl sokszor fogadkoztam magamnak. (1968. XI. 17.)

Időközben a szovjet csapatok és csatlósai (közöttük a magyarok) levérni készülnek a csehek kérészeletű próbálkozását az „emberszabású szocializmus” megteremtésére. A csehek arra kényszerítik a szovjet felet, hogy katonai-politikai erővel lépjen fel. A csehek főként a sajtóban, hírközlésben oktanul éltek a feltétlen szabadsággal. (1968. VII. 29.) Világos, minden baj okozói a csehek, akik nem érték be azzal, hogy csak kissé essenek teherbe – a szabadságtól. Mégis, amikor Lukács György és Tömpe András a Központi Bizottságnak írott és természetesen nyilvánosságra nem hozott levelükben egyet nem értésüket fejezték ki a beavatkozás miatt, a naplóíró örül emberi magatartásuknak. Két igaz ember mégis akadt, habár igazuk van erkölcsileg, de igazuk lesz-e politikailag? – kérdi egy nem annyira igaz ember önmagától (1968. IX. 22.). A viszonylag hamar meglett válasz: az egypartrendszerben a kritika, az éles vitatkozó, bíráló szemlélet eleven társadalmi szükséglet. De tudom, hogy megvalósítása lehetetlen, s tudom, hogy a prágai rendszer hova jutott a maga éles belső kritikai hangvételével. (1971. V. 1.)

3

Évek óta statisztálok a színpadon, fölöslegesen, igaz, sok kis mozgással. Semmi értelme. Még a magam világát megmenthetem, még mondhatok valamit a tudományomban vagy az irodalomban. (1969. IV. 6.) Mégis újabb csapás, hogy nem hívják meg a közelgő pártkongresszusra. *1958 óta minden pártkongresszuson ott voltam a meghívottak között. És 1946–1950 között is részt vettem a vendégek között. Volt, amikor unatkozottam, igaz, általában azonban örültem, hogy ott lehettem, átéltem a meghívás jelentőségét.* (1970. XI. 22.) Átmeneti gyógyír, hogy megválasztják a Finn Akadémia levelező tagjának. Tudja: *politikai munkának is köszönhetem, hogy magam is megválasztattam (a finn kollégát) a mi Akadémiánk levelező tagjának.* (1969. IV. 10.) *Formailag megkaptam én a legmagasabb politikai kitüntetést. Senki sem mondhatja, hogy valaha is ingyen kaptam, munka nélkül egy fillért is a mi rendszerünkől.* (1970. VII. 16.)

Némileg azonban másként kellett volna fogalmaznia. Ha nem lett volna az a bizonyos politikai munka meg minden, ami azzal jár (szolgáltassak igazságot neki, az is, ami csak nála járt vele: emberszabású életvidámság, fiatalos kedvesség), a mégoly rokon finnekél is ki a csodának jutott volna eszébe pusztán tudományos munkássága alapján őt az ottani Akadémia levelező tagjának választatni? És kinek annyi kitüntetéssel honorálni, amelyeknek számát „volta-keppen kevesellte”?⁴

Ha munkán a minisztériumban, a Hazafias Népfrentban, a TIT-ben, az Elnöki Tanácsban, az Akadémián, az Országházban viselt tisztségeit érti, valóban minden fillért és politikai kitüntetést érték kapott. És velük együtt – ezt is illetet volna számba venni, még ha neki a világ legtermészetesebb dolga volt is, ami egyébként a korrumpálódás mutatója – luxus szolgálati gépkocsit sofőrrel, jól kistafirozott kiküldetéseket-bevásárlásokat, meg kapcsolatokat-pénzt, hogy fiatal szeretőjét a főváros belsejében a legnagyobb kincshez: jó lakáshoz juttassa.

Ilyen keményen ugyan nem ítélkezik önmagáról, de akkor sem tud, és – javára legyen – nem is akar elsiklani életproblémája felett, amikor merő fikciót, történetesen a kortárs Angus Wilson regényét olvassa. *S mind Stokesay professzor, mind Middleton prof. pályájában a magam megrekedt, elhanyagolt pályáját láttam. Amikor Stokesay professzor üres politikai locsogásairól és a tudományos munka elől egyre „magosabbra” meneküléséről (a közéletben!) esik szó, szinte személyemben szegyenkedtem. Te is ilyen lettél, mondtam magamban undorodva. Mi mindent elszalasztottam, mennyi a látszat körülöttem. A becsületes kutatót, a jó tudóst elveszítettem magam-*

ban. Elhanyagoltam? eladtam? a tetszetősebb s könnyebb utat választottam? Vagy csakugyan a politikai szenvedély és az 1938–44 közötti évek vittek egyre inkább a politika felé? (1972. XII. 23.)

A szigorúságba azonban ismét az önfelmentés vas-kos elemei vegyülnek. A regény a magyar fordításban az *Angolszász furcsaságok* címet kapta, a tükörfordítás árulkodóbb: *Angolszász attitűdök*. A többes szám ellentétet, alternatívát sejtet a lehetséges attitűdök között. Követve a naplóíróit, leszűkítem az olvasást a két professzor sorsára. A regény jelenében Stokesay már halott. Elismerik ugyan róla, hogy „élete vége felé túl gyakran szólalt meg az általánosságok, a népszerű retorika hangján, mely nem a történelem hangja, de legjobb lapjain egyike volt a legnagyobbaknak.” (a középkor kutatói közül). A hatvanéves Middleton pedig „belebonnyolódott az önmagának tett szemrehányások unalmasan ismétlődő láncolatába”, hiszen nagy művének publikálása óta elvesztegette idejét. Felidézi az öreg Stokesayt, és úgy találja, hogy az öreg professzor romlása már betegsége előtt megkezdődött, amikor „egyre inkább lebecsülte a pontosságát, egyre szélesebb és szélesebb körképeket rajzolt, s egyre inkább a konferenciáknak meg a kegyes közhelyeknek élt. (A Stokesay-tanítvány Middleton) rájött, hogy maga (is) egyre távolabb került saját magasabb ambícióitól.”

Middleton azt tervezi, hogy „két évvel korábban nyugdíjba megy a kelleténél. – Élvezi az életet. Elszöszmötöl, grafikákat vesz, nagyszerű a gyűjteménye. Kitűnő ízlése van. – Az egyetemi adminisztráció és a többi ölték ki belőle a kutatáshoz szükséges energiát. – A tökéletességet hajszolja. Nem mer többé írni. Vagy elsőrangút, vagy semmit” – hallgatja ki szegyenkezve, mint vélekednek róla hozzátartozói. Képtelen azonban beletörödni saját gyengeségeibe, és eredeti szándékával ellentétben elvállalja a Középkori Történelem szerkesztésének nagy és hálátlan munkáját. Ugyanekkor feltámad benne kényelme okán többször elaltatott gyanúja, hogy az egykori szenzációs eredménnyel zárult ásatás során Stokesay imádott fia hamisításának vált az áldozatává. Megosztja gondolait tudománya doyenjével, aki határozottan kijelenti: „nekünk, történészeknek ki kell mondanunk a múlt-ról az igazat, amennyire csak ismerjük.”⁵ Middleton fáradtságos konfliktusokkal küszködve eszerint jár el. Méltón korábbi remek könyvéhez, méltón a történelem kutatójához, méltón egyetemi rangjához.

Ellentétben a naplóíró ténhitével, mindössze egyetlen formális okból áll meg az idézett összehasonlítás: a két – fiktív, de feltételelesen nem fiktívnek tekintett – alak szintén professzor. Hírnevüket azonban a szakma nemzetközileg legjobbjai által hitelesített, jelentős felfedezéseik alapozták meg. Az adott közegben fel sem merülhetett, hogy karrierjüket alapjában politikai pozíciójuknak és/vagy tudományszervező ügyködésüknek és/vagy ismeretterjesztő írásaiknak köszönhetik. Nem mintha ezek bármelyike eleve ördögtől való volna, de a kutatói (ha tetszik: tudói) teljesítmény

4 ■ Voigt Vilmos: Ortutay Gyula az ELTE Néprajzi Intézetében. Bp., 2010. Kézirat. Köszönöm, hogy a szerző módot adott áttanulmányozására.

5 ■ Angus Wilson: *Angolszász furcsaságok*. Szilágyi Tibor fordítása. Magvető, Bp., 1972. 62–63, 32, 159, 207–208, 345–346. old.

szempontjából legjobb esetben irrelevánsak, rosszabb esetben teljesítményrombolók, illetve -helyettesítők, nem szólva a legrosszabb esetről, amikor ráadásul az adott politikai ügy meglehetősen ördögi. Mindennek alapján – élve a regény címében szereplő „attitűdök” kifejezéssel – a naplóíró attitűdje kutatóvá válásának korai szakaszát követően merőben más volt, mint akár Stokesay-é, akár Middletoné.

A két angol középkortörténész tudományos attitűdje ugyan később – nevezem a pálya delelőjének – eltért, de „legjobb lapjain” Stokesay is a történelmet szólaltatta meg. Hatalmas tévedéséért természetesen súlyosan elmarasztható. Nem elsősorban azért, mert fiára tekintettel képtelen volt kontrollálni a munkát, hanem azért, mert amikor később tudomására jutott az igazság, nem merete-akarta napvilágra hozni: elhallgatta, bár a bizonyítékot nem semmisítette meg. Elaggottan pedig – az angol miniszterelnök felkérését bárgyú hiúsággal élvezve – részt vett egy szakmainak álcázott (náci) propagandakonferencián. Stokesayvel ellentétben Middleton azonban jókora lelki erővel felkutatja a számára is kellemetlen igazságot, megváltoztatja hedonisztikus életmódját, és megújulva vág neki újabb tudományos munkájának.

A regényben mindkét professzornak volt mit elveszgetnie. Egyikük végzetesen és végletesen el is vesztette, másikuk az elvesztegetett idő után felkutatja és ismét megelerte legjobb szakmai énjét. A naplóírónak ehhez fogható elvesztegetnivalója nem volt. A harmincéves korában írt *Kis magyar néprajz* mintapéldája a jól megkomponált ismeretterjesztő munkának (lett is belőle számos kiadás utóbb), de nem több mellékterméknél. Pontosan tudta ezt a naplóíró is. Az ötödik kiadás megjelenését így ünnepelte: *Mennyi időt elloptam magamtól. Nagyon is szélhámosan gazdálkodtam az időmmel. De nyomban megszólal énjének másik hangja, hogy azután azzal is vitába szálljon: Magamtól magam nem lophatom el az időt, mert azért minden percnek van tartalma és még a leglustább órák, napok is adtak valamit. Kopasz mentetgetőzés.* (1969. II. 15.)

De harmincéves korában megjelent egy magyar mesemondóról szóló egyéniségmonográfiája, amely néhány más tanulmányával együtt bármennyire ígéretes volt, meg is maradt annak. Nem elsősorban azért, mert a tudományos értekezés szigorával nehezen egyeztette össze irodalmias-esszéisztikus beállítódását (*Nem tudói alkat ez, írói, művészi inkább, aki a teremtő pillanatban él és nem hangyaszorgalomban? Lehet, de nekem, hiába, már hangyának is kell lennem, bármennyire fintorgok is miatta.* 1940. VII. 1.), hanem mert e kétségkívül eredeti munkákat nem követte jelentősebb folytatás. A pályája vége felé készített számvetése szerint ennek is tudatában volt. *Ezt az egész följegyzés tömeget sokszor a legszívesebben tűzbe vetném, pedig milyen gondosan készítettem a dobozait. Jobb lett volna, ha két igazi könyvet írok, illendően kemény előtanulmányok után.* (1972. II. 15.) A szembeállítás azonban akaratlanul is választást sugall: vagy ez, vagy az. Holott sok kiemelkedő művésznek, tudósnak,

politikusnak is futotta terjedelmes naplóra, ráadásul az olykor önmardosó-önvádoló lelkiismeretvizsgálatban akár meghaladva a naplóírókat, azzal a robusztus különbséggel, hogy az ő kétségeik korszakos műveik, illetve egész korszakos életművük értékére vonatkoztak. Ha pedig netán pillanatnyi megtorpanásuk aggasztotta őket, önmagukkal perlekedésüknek az lett az eredménye, hogy túljutottak a meddőnek érzett állapoton – alkalomadtán akár korábbi teljesítményüket is fölülmúlva.

A vívódás a naplóírásra is kiterjed. *Komikus ez az önközpontú, csak a magam személyes ügyei körül való forgolódás. Lehet, hogy az egész naplóm ilyen gyermekeesen önhitt és kicsinyes.* (1967. III. 15.) *Talán valamit ad korszakunkról.* (1972. II. 15.) *Megfigyeltem, hogy lereagálásra valóban alkalmasak ezek a jegyzetek, könnyebb lesz a hangulatom, megnyugszom. Talán más értelműk nincsen is.* (1976. III. 14.) Az elvesztegetett lehetőségek felemlegetését azonban ismét az önfelmentő hang megszólalása követi: *De hát kibújhatunk-e a bőrünk-ből?* (1972. II. 15.) Mintha adottságain kívül az is végzetesen vele születne a tehetséges emberrel, hogy beéri-e kutatói-tanári vagy éppen politikusi életútra törekvéssel, avagy cselekvés-, karrier-, szereplés- és hatalomvágya úgy vonzza a politikusi életúthoz, hogy a kutatói-tanári annak alárendelje.

Egyéb pozíciói miatt teljes mértékben csak 1953-ban tér vissza a budapesti bölcsészkarra. Egyetemi előadásait, illetve szemináriumait gyakran helyettesek tartják meg. Jóllehet kiváló tanári adottságai voltak (fiatal tanárként Szegeden is sok hallgatót vonzott), most néhány év elteltével ő maga találja úgy, hogy *[b]izony kevés is az eredménye előadásaimnak. Pedig azelőtt mennyire magammal tudtam vinni a hallgatóságot.* (1952. V. 6.) Később a hallgatókat újfent „elbájoalta – minthogy ő »valaki« volt. Előadásain igen szép, kerek mondatokban beszélt, voltaképpen kevés retorikával. Ám nézőpontja nem egy »mezei/schulfuchs« egyetemi oktatóé volt. Érezte is, hogy ő nem akárki.” Sajnos, ekkor is „elég sok órája elmaradt, ezerféle elfoglaltságai miatt”.⁶ Köztük rádióelőadások, televíziós műsorok, amelyekben remekül kamatoztatta jó fellépését, találó és könnyed beszédstílusát. Egyáltalán: az élőszót, a közvetlen kapcsolatot inkább sok, mint kevés emberrel igencsak kedvelte, az otthon, a könyvtár csendjében folytatott, csak hosszabb távú megjelenéssel kecsegtető rendszeres munkálkodással szemben. Inkább kontrasztként, mint hasonlatként eszembe jut a csevegőként felülmúlhatlan Karinthy Frigyes, aki hosszan érvelt az általa kifordított latin

6 ■ Voigt: *i. m.*

7 ■ Karinthy Frigyes: *Ki kérdezett...?* Singer, Bp., 1926. 95–98. old.

8 ■ Voigt: *i. m.*

9 ■ Vargyas Lajos: *Kerítésen kívül.* Szépirodalmi, Bp., 1993. old.

10 ■ Voigt: *i. m.*

11 ■ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcsás magyar történelem.* In: *Válogatott tanulmányok.* Magvető, Bp., 1986. II. köt. 615. old.

szólás: *Verba manent, scripta volant* mellett.⁷ Tehette, mert paradoxonként ez az írása is vérbeli karinthyáda.

Ha valakinek olyan szervező és kapcsolatteremtő tevékenysége, olyan pozíciói vannak, mint a naplóírónak, áldottan gonosz embernek kellett volna lennie, hogy azokból másoknak, mindenekelőtt munkatársainak ne származzon némi, netán kimondott előnye. Ez egyébként az ő jól felfogott érdekeit is szolgálta. „Beosztottjainak, tanítványainak, és szinte majdnem mindenkinek, aki hozzá fordult – »egy-egy szárnyat-combot nyújtott a kicsinyeknek.«”⁸ Mindennek ellenére fenntartással olvasom: *Tudom, az én életemben mi mindent tett tönkre az ádáz gyűlölködés. Sohasem én indítottam, mindig én voltam a szenvedő fél.* (1971. XI. 9.) Semmi kétségem, hogy így élte át, de egy másik visszaemlékező – akit munkássága szerfölött hitelesít – nagyon nem értett volna vele egyet, ha ismerhette volna e sorokat.⁹

A naplóíró reprezentatív személy abban az értelemben is, hogy „[h]a felsoroljuk, kortársai közül még kiknek volt egyetemi, sőt miniszteriális vagy akadémiai funkciója, meglepően hosszú listát kapunk: Bóka László, Sőtér István, Tamás Lajos, Tolnai Gábor, Trencsényi Waldapfel Imre és mások nevét említhetjük, és még nem is szólunk egy korábbi generációról (Kornis Gyula, Szekfü Gyula, Hóman Bálint, Domanovszky Sándor, Németh Gyula, Ligeti Lajos, Eckhardt Sándor és mások, hogy csak olyanokra utaljunk, akikkel Ortutay személyes és fontos kapcsolatban állt), sőt egy következő generációról sem lenne szabad elfelejtkezni.”¹⁰ Eltekintve attól, hogy nem vagyok meggyőződve, milyen jót tett ez tanári ténykedésüknek az adott politikai közegben (jellemüköről nem beszélve, pedig kellene, minthogy tanítványaik látták, amit láttak), a különbség tetemes. A felsoroltak java a naplóírónál jobban gazdálkodott fiatalkori talentomával, és megírta a tőle telhető fontos, nem-egyszer időtálló műveit.

Írásom végéhez közeledve, ideje megmagyaráznom szándékosan többértelmű címét. Semmi rendkívülit nem állítok azzal, hogy a hatalom megszerzése, élvezete és használata sajátos tehetséget kíván. Ugyanakkor a koncentráló (telj)hatalom igényt tart arra, hogy eldöntse, ki a tehetség és ki nem. A naplóíró olyan egypárti államhatalommal fonta össze életét, amely hajlamos volt feltételezni (és hipotézisbeteljesítő erejénél fogva igazolta is), hogy nem az a költő, aki annak születik, ahogy a régi rómaiak oly naivan gondolták, hanem az, akit költőnek kineveznek. Az ilyen művész vagy éppen tudós lett a hatalom kiválasztott tehetsége. Jobb esetben, ha nem vágott is egybe a kinevezés ettől független remek hajlamokkal-adottságokkal, legfeljebb felnagyította-eltúlozta a tényleges kvalitást. Rosszabb esetben kizárólag a hatalom tevékeny kiszolgálásához-képviseléséhez elengedhetetlen jegyeknek szült, amelyekből a szó legszorosabb értelmében eredt a hatalom tehetsége. Az összehasonlítás roppant bősége folytán különösebb erőlködés nélkül található a naplóíró olyanokat, akik ha egyáltalán művelték vala-

ha, el se láttak szakmájuk magaslatait, ám harsány hitványságukhoz mérve ő maga volt a szilárd lelki tartás. Mégis így vagy úgy fölébe kerekedtek.

A naplóíró – egy elkéseredett pillanatában – csillapíthatatlan karriervágyáról beszélt. Tény, hogy korai elköteleződését, csalódásait és nem túl termékeny vívódásait ellenére cinizmusmentes viszonyát önmagához és az ügyszó igencsak igyekezett megőrizni. Így a sokak, nagyon-nagyon sokak által elkoptatott hivatkozás: élni kellett, és nem lehetett azt kívánni az emberektől, hogy mondjanak le az érvényesülésről, az ő szájából némiképp hitelesebben hangzott volna. Miként az is, hogy ha az érdemese(bbe)k nem igazodtak volna az ismert játékszabályokhoz, úgy minden pozíciót a náluk alkalmatlanabbak foglaltak volna el. Mégsem hiszem, hogy előre meg volt írva: 1956 után hamarosan a 800 000 egypárttag országává kellett válnunk. Valószínű, hogy ekkor az 1989 utáni években-évtizedekben a naplóíró, ha megérte volna, rá sem ismert volna a politika és az értelmiség általa megtapasztalt kapcsolatára, de effajta gondokkal bizonyosan nem kellett volna megküzdenie. Mindez nem változtat azon, hogy hiába voltak egyértelmű alkotói adottságai, a tényleges teljesítménye alapján ugyanilyen egyértelmű, hogy a hazai egyetemi-akadémiai, egyáltalán a szellemi életben betöltött helye elválaszthatatlan volt attól, hogy a hatalom képviselője-kegyeltje: a hatalom tehetsége lett. Naplója tehát – bár ennek az elismerésnek nem örült volna – kétségkívül ad valamit korszakunkról.

Szakmai teljesítményeinek legjobb időszakából, amikor számos oknál fogva (még) nem lehetett a hatalom tehetsége, már azt jegyezte fel panaszosan dicsékedve naplójába, hogy elborítja a hivatal meg a politizálás. A vonzódás a közvetlen politikai szerepvállaláshoz, a kibontakozó VIP-én azonnali jutalmazás utáni vágya azt a bizonyos bőrt viszonylag hamar kezdte feszíteni. *Lehettem volna kiemelkedő folklorista és kiemelkedő művelődéspolitikus. Aztán mindenkől megvalósítottam valamit. Keveset vagy nem eleget?* (1975. III. 9.) És hozzát teszi: *Csak részben múlt rajtam.* Igaza van, mint ahogy helyében minden kortársának, amiből azonban mégsem következik az ismét kicsengő önfelmentés: így kellett lennie. Viszont mert így lett, mindnyájunknak szóló mementóként felidézem az egyszerre nagyra becsült és lesajnált Bibó 1948-ban publikált, zord figyelmeztetését, amelyet a naplóíró is olvashatott: „Hogy bedugult lehetőségekből milyen csodák lehettek volna vagy lehetnének, azt mondhatja, aki akarja, és hiszi, aki akarja, de ez nem tehetség.”¹¹ □

FELHÍVÁS

Tisztelt Olvasónk!

*2009-ben ismét
személyi jövedelemadójának*

1
százalékával

*támogathatja a
Budapesti Könyvszemle
megjelenését.*

*A Budapesti Könyvszemle Alapítvány
adószáma:*

19008044-1-43
